

2.

ՀԱՅ ՈԱՉՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀՐԱՏԱՊՈՒԹՅՈՒՆԸ*

ԱՐՄԵՆ ԱՅՎԱԳՅԱՆ

Փաստ է, որ մեկ տասնամյակ առաջ Հայաստանը թևակոխեց անկախության իր նոր շրջանը՝ իբրև զարգացած տնտեսություն և սոցիալական ենթակառուցվածք ունեցող երկիր: Հայաստանի մտավոր ներուժը բավական բարձր էր գիտության և ժողովրդական տնտեսության բազմաթիվ ոլորտներում. ունեինք ընտիր ճարտարապետներ, ճարտարագետներ, ֆիզիկոսներ, քիմիկոսներ, բժիշկներ, տնտեսագետներ, այլ մասնագետներ, բարձրորակ բանվորական ուժ: Բոլորովին այլ հարց է, որ այժմ, իբրև հետևանք 1988 թ. երկրաշարժի, 1991-94 թթ. Ղարաբաղյան պատերազմի, թուրք-ադրբեջանական բազմամյա շրջափակման, նաև երկրի ապաշնորհ ղեկավարման և այս ամենին հետևած զանգվածային արտագաղթի, Հայաստանի զարգացածության մակարդակը կտրուկ իջել է:

Այսուհանդերձ, պետք է ընդունել, որ անկախանալու պահին՝ 1991 թվականին, Հայաստանում բացակայում էին արդի միջազգային հարաբերությունների և ռազմավարական հարցերի գծով առաջնակարգ և փորձառու կադրեր: Մեզանում առկա էր, ու դեռևս առկա է, մտավոր ու-

* Արմեն Այվազյան, Հիմնատարրեր Հայաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգի: Մասն Ա: Երևան, 2-րդ լրացված և մշակված հրատ. Երևան, «Լուսակն», 2004, էջ 151-160:

սուրսների ծայրահեղ պակաս միջազգայնագիտության ոլորտում: Սա բնական բաց է ԽՍՀՄ նախկին որևէ հանրապետության համար: Նույնիսկ Ռուսաստանը, որ ուներ դիվանագետների և միջազգայնագետների մի ամբողջ փաղանգ ու նրանց միավորող ակադեմիական բազմաթիվ կառույցներ, ի վիճակի չեղավ արագորեն համապատասխանեցնելու իր ազգային անվտանգության հայեցակարգը ու վերջինից բխող արտաքին քաղաքականության ուղին նոր աշխարհակարգի առաջադրած պահանջներին:

Մեզանում միջազգային հարաբերությունների մտավոր «խոպան» մնալու վառ վկայությունն է լուրջ արժեք ներկայացնող ինքնուրույն վերլուծությունների խիստ սակավությունը: Սա անընդունելի փաստ է, քանզի Հայաստանն ակամա ներքաշված է իր բուն գոյությանն սպառնացող երկարատև հակամարտության մեջ:

Հայաստանի պետական շինարարության գործում մինչև այժմ թույլ տրված խոշոր սխալներն ուղղակիորեն բխում են միջազգային և տարածաշրջանային զարգացումների մեր խիստ թերի ըմբռնումներից: Մեր ռազմավարական մտածողության մեջ գոյացած մեծ բացերը հաջողությամբ և անխուսափելիորեն լցվել ու լցվում են օտար՝ սխալ ու երբեմն էլ միտումնավոր վերլուծականներով և ապակողմնորոշիչ եզրակացություններով:

Հայաստանը կենսունակ պետություն չի դառնա, եթե չկարողանա բարձր գիտական մակարդակով վերլուծել իր ազգային անվտանգության բարդագույն խնդիրները: Անվտանգության բնագավառում ինքնուրույն մտածելու մեր տակավին շատ թույլ կարողությունները և նույնիսկ անկարողությունը հայոց պետականությունը վտանգող ամենալուրջ սպառնալիքներից են:

Հայաստանում ռազմավարական մտքի գոյացումը և առաջընթացը, վաղուց հասունացած անհրաժեշտություն լինելով հանդերձ, հնարավոր են միայն պետական հովանավորության դեպքում: Անկախությանը հաջորդած տասնամյակի ընթացքում Հայաստանում ազգային անվտանգության բնագավառն ուսումնասիրող պատշաճ գիտական որակավոր-

րում ունեցող վերլուծական կենտրոններ ու կադրեր չստեղծվեցին, թեև ի սկզբանե պարզ էր, որ Արարբադյան հակամարտությունը սերտորեն առնչվում է համաշխարհային բազմաբնույթ զարգացումների, որոնց ստույգ և ժամանակին վերլուծումը պարտադիր է: Հայաստանի կառավարությունը նոր է սկսում գիտակցել այս պահանջի լրջությունն ու հրատապությունը⁶: Նկատենք նաև, որ ռազմավարագիտության բնագավառում դեգերող մի քանի ոչ պետական վերլուծական կենտրոնների արտադրանքը հիմնականում սիրողական է և ցածրարժեք:

Այս գործում հապաղել այլևս չի կարելի: Պետք է հիշել, որ մեզանից լավ ոչ ոք չի կարող վերլուծել միջազգային քաղաքականության՝ մեր շահերի վրա ազդող երևույթները և ըստ այդմ էլ որոշել մեր ազգային անվտանգության կարիքներն ու պահանջները: Խնդիրն այն է, որ «միջազգային հարաբերությունները» բազմաճյուղ առարկա է, որին տիրապետելը պահանջում է նույնպիսի երկարամյա ուսումնառություն և ջանադիր աշխատանք, ինչպիսին պահանջվում է, օրինակ, ֆիզիկոս, մաթեմատիկոս կամ քիմիկոս դառնալու համար: Որքան շուտ գիտակցենք այս իրողությունը, այնքան շուտ կձերբազատվենք արտաքին քաղաքականության մեջ սիրողականությունից՝ ինչպես հայեցակարգային առումով, այնպես էլ կադրային բնագավառում:

Այսօր էլ վաղ է խոսել ՀՀ քաղաքական վերնախավի խնդրո առարկա հարցերում պրոֆեսիոնալիզմի չափանիշներին մոտ լինելու մասին: Վերջերս տված իր հարցազրույցներում այս անմխիթար իրողությունը հաստատում է նաև ՀՀ պաշտպանության նախարարը: Թղթակցի հարցին, թե արդյո՞ք ակնկալում է լուրջ աշխարհաքաղաքական վերաբաժանումներ եվրասիական տարածքում, պրն. Ս. Սարգսյանը պատասխանում է. «Այդպիսի ընդհանրացումներ անելու համար անհրաժեշտ է ունենալ լուրջ վերլուծական կառույցներ, որոնք մենք, ցավոք, չունենք: Եվ առհասարակ, այդ մասին լուրջ խոսելու համար պետք է համապատաս-

⁶ Gevorg Stamboltsian, “Armenian Military To Set Up First Think-Tank,” *Armenialiberty Report*, 31 May 2004.

խանորեն լուրջ տեղեկատվություն, որով մենք առանձնապես հպարտանալ չենք կարող»⁷: Մի քանի ամիս անց մեկ այլ թղթակցի տված նմանատիպ հարցին, թե՛ «Հակահաբեկչական պաշտպանի հետագա ծավալումը վտանգների առաջ չի՞ կանգնեցնի կոնկրետ մեր երկիրը», տրվում է նմանատիպ մեկնաբանություն՝ «Լիարժեք պատասխան տալու համար անհրաժեշտ է լիարժեք ինֆորմացիա: Մենք այդպիսի լիարժեք ինֆորմացիայի հնարավորություն չունենք»⁸:

Հայաստանի պետության և հայ քաղաքական ուժերի հովանավորությունը ու ֆինանսավորմամբ գործող վերլուծական կենտրոնները խիստ օգտակար կլինեն և՛ որոշում ընդունողների, և՛ հասարակության համար նրանով, որ կբացահայտեն ու կքննեն Հայաստանի անվտանգության յուրահատուկ իրադրությունը՝ իր մանրամասնություններով և առաջնահերթ լուծում պահանջող խնդիրներով հանդերձ: Այդ կենտրոնների գլխավոր գործը լինելու է հայ ռազմավարական մտքի քայլ առ քայլ ձևավորումը: Ընդ որում, միջազգային հարաբերությունների և ռազմավարագիտության գծով մասնագիտացող հայկական ակադեմիական դպրոցի կենտրոնը պետք է լինի երևանում, քանի որ Հայաստանից դուրս այդպիսի խնդիր լուծել հնարավոր չէ:

Հայ ռազմավարագիտության հիմնական ուղղությունները

Տեղեկատվական-վերլուծական. անհրաժեշտ տեղեկատվությունը և վերլուծություններով սպասարկել Հայաստանի ազգային անվտանգության ընդհանուր կառույցը, առաջին հերթին՝ պաշտպանության նախարարությունը և ՀՀ զինված ուժերի (ԶՈՒ) գլխավոր շտաբը:

Տեղեկատվական-ֆարոզչական. միջազգային ասպարեզում ազդր-բեջանական կողմի ծավալած լայնամասշտաբ քարոզչության չեզոքա-

⁷ "Чем дальше, тем ощутиеее для народа будет то, что делается сейчас", *Голос Армении*, 9 октября, 2001:

⁸ Սեթ Սարգսյան, «Անում եմ այն, ինչ պարտավոր եմ...» (ՀՀ պաշտպանության նախարարի բացառիկ հարցազրույցը «Ազգ»-ին). – Ազգ, 21 փետրվարի 2002:

ցում, Հայաստանի (ներառյալ Արցախի) տեսակետների հետևողական և անընդհատ քարոզում, ընդ որում՝ արևմտյան ունկնդրին առավել ընդունելի մատուցման եղանակներով:

Ռազմատեսական. Հայաստանի ԶՈՒ սպայական կազմի և կուրսանտների տեսական պատրաստության մակարդակի բարձրացմանը նպատակաուղղված տեղեկատվական-հրատարակչական-թարգմանական գործունեություն, այդ թվում՝ ծանոթացում դասական և նորագույն ռազմական տեսություններին ու զարգացումներին:

Գաղափարական-ռազմահայրենասիրական. ռազմահայրենասիրական գաղափարների և ավանդույթների քարոզում Հայաստանում և սփյուռքում՝ հատկապես աճող սերնդի շրջանում:

Հայ ռազմավարագիտության օրակարգը

Ստորև ուրվագծում ենք այն կարևոր հարցերը, որոնք պետք է դառնան հայ ռազմավարագիտության՝ ակադեմիական մակարդակով կատարելիք ուսումնասիրությունների առարկա: Սրանք այն հարցերն են, որոնք առավել շատ են առնչվում (ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն) Հայաստանի ռազմավարական իրադրությունն ու խնդիրներին:

- 1. Հայաստանի զինված ուժերը և հայ հասարակությունը**
 - 1.1. Հայաստանի ռազմավարական հայեցակարգի բազմակողմանի մշակումներ.
 - 1.2. Հայաստանի՝ պոտենցիալ ագրեսորին զսպելու և հետ պահելու (deterrence-ի) ինֆնուսոյն կարողությունների ճշտումներ.
 - 1.3. Հայկական բանակի կառուցվածքային բարելավումների մշակումներ՝ գործող բանակի, ռեզերվի և սպայակույտի բանակի և կազմության վերաբերյալ.
 - 1.4. Այլ պետությունների, հատկապես՝ Իսրայելի և Շվեյցարիայի բանակների կառուցվածքի, կառնադրության և զինձառայության պայմանների համեմատական ուսումնասիրություններ. այդ բանակների փորձի և մոդելի զանազան տարրերը Հայաստանում կիրառելու նպատակահարմար

րության մանրամասն պատճառաբանված հիմնավորումներ կամ ժխտումներ.

- 1.5. Հայ զինվորի հոգեբանության ուսումնասիրություններ և այդ հոգեբանությանը համապատասխանող ոչ ավանդական միջոցների մշակումներ՝ կարգապահությունն ամրապնդելու, դասալիքությունը բացառելու և բանակում զինակցական-եղբայրական ընդհանուր մթնոլորտ ապահովելու նպատակով.
 - 1.6. Դպրոցներում և բուններում ռազմակրթական կենտրոնների գործունեության ծրագրավորում.
 - 1.7. Հայկական բանակի համագգեստի և տարբերանշանների նոր՝ ազգային խորհրդանիշեր ու տարազի տարբեր պարունակող մշակումներ.
 - 1.8. Մշակումներ ՀՀ պաշտպանության նախարարության ռազմական ինստիտուտի ծրագրի, առարկաների և հետանկարային զարգացման վերաբերյալ.
 - 1.9. Հայկական բանակի հետագա բարելավմանն ուղղված պատճառաբանված առաջարկություններ:
- 2. Տարածաշրջանի պետությունների և Այսրկովկասում շահեր ունեցող այլ տերությունների զինված ուժերը և նրանց ռազմական հայեցակարգերը**
- 3. Ժամանակակից ռազմավարական միտքը և Հայաստանը**
- 3.1. «Հեղափոխությունը ռազմական ոլորտում» և դրա կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հետևանքները Հայաստանի համար.
 - 3.2. Հայաստանը և ռազմավարության ու աշխարհաբանականության արդի տեսությունները:
- 4. Դարաբաղյան հակամարտության կարգավորում**
- 4.1. Դարաբաղյան հակամարտության հնարավոր լուծումների վերլուծություն.
 - ա) խաղաղ լուծումներ (ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի գործընթաց, խաղաղ կարգավորման այլընտրանքային ծրագրեր).
 - բ) պատերազմական լուծումներ.

- 4.2. Արցախի հայկականությունը փաստող պատմաիրավական համապարփակ թղթապանակի կազմում.
- 4.3. Միջազգային իրավունքը ինֆնորման ու ինֆնապաշտպանության մասին և Արցախի ազատագրումը.
- 4.4. Արցախի և Նախիջևանի պատմական ժողովրդագրությունը:
5. **Հայոց զինված ուժերի և ռազմարվեստի պատմությունը հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը**
 - 5.1. Հայոց պատմության դպրոցական և բունական դասագրքերում ռազմական պատմությանը վերաբերող բաժինների և լրացումների ստեղծում.
6. **Հայաստան-Սփյուտք հարաբերությունները և Հայաստանի անվտանգությունը**
7. **Հայոց ցեղասպանությունը և Հայաստանի անվտանգությունը**
8. **Հայաստանը և միջազգային կառույցները (ՄԱԿ, ՆԱՏՕ, ԵԱՀԿ, ԱՊՀ և այլն)**
9. **Կասպիական նավթի ազդեցությունը տարածաշրջանի զարգացման և աշխարհաֆաղաֆականության վրա**
10. **Ադրբեջան. զինված ուժերը, արտաֆին ֆաղաֆականությունը, հասարակությունը, տնտեսությունը, ֆոնրամասնությունների խնդիրը**
11. **Վրաստան. զինված ուժերը, արտաֆին ֆաղաֆականությունը, հասարակությունը, տնտեսությունը, հայ և մյուս ֆոնրամասնությունների խնդիրը**
12. **Թուրքիա**
 - 12.1. Զինված ուժերը և ռազմական հայեցակարգը.
 - 12.2. Քաղաֆական կուսակցությունները և նրանց տեսակետները Թուրքիայի աշխարհառազմավարությունների մասին.
 - 12.3. Հայկական ցեղասպանության այլևայլ ժխտումներ և արդարացումներ.
 - 12.4. Թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունները.
 - 12.5. Թուրք-վրացական հարաբերությունները.
 - 12.6. Թուրք-սիրիական հարաբերությունները.
 - 12.7. Թուրք-ռուսական հարաբերությունները.

12.8. Թուրք-ամերիկյան հարաբերությունները.

12.9. Թուրք-հունական հարաբերությունները.

12.10. Թուրք-խորալեյական հարաբերությունները:

13. Քրդական խնդիրը և Հայաստանի անվտանգությունը

13.1. Քրդական բանվորական կուսակցության պարտիզանական պատերազմը և թուրքական բանակի հակապարտիզանական մարտավարությունը.

13.2. Քրդական խնդրի՝ Հայաստանի համար վտանգավոր հնարավոր զարգացումների կանխորոշումներ և դրանց համապատասխանող միջոցառումների կանխավ ծրագրավորում:

14. Ռուսաստան

14.1. Զինված ուժերը և ռազմական հայեցակարգը.

14.2. ՆԱՏՕ-Ռուսաստան հարաբերությունները և դրանց հնարավոր հետևանքները Հայաստանի համար.

14.3. Քաղաքական կուսակցությունները և նրանց տեսակետները Ռուսաստանի աշխարհառազմավարությունների մասին.

14.4. Ռուս-ադրբեջանական հարաբերությունները.

14.5. Ռուս-վրացական հարաբերությունները.

14.6. Ռուս-չեչենական հակամարտությունը և դրա ազդեցություններն Այսրկովկասի վրա:

15. Իրան

15.1. Զինված ուժերը և ռազմական հայեցակարգը.

15.2. Իրանա-ադրբեջանական հարաբերությունները.

15.3. Իրանա-թուրքական հարաբերությունները.

15.4. Իրանա-ամերիկյան հարաբերությունները.

15.5. Իրանա-ռուսական հարաբերությունները.

15.6. Իրանի թրջախոս, քուրդ փոփրամասնությունները:

16. Արևմտյան մամուլի և միջազգայնագիտական հրատարակությունների անդրադարձը Հայաստանի, Ադրբեջանի և Ղարաբաղյան խնդրին

16.1. Միջազգային ասպարեզում թուրք-ադրբեջանական և արևմտյան ֆառոզչության դեմ վարվելիք երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ծրագրերի և առաջարկությունների մշակում:

- 17. Կիպրոսի հակամարտությունը և բանակցությունների ընթացքը
- 18. Արաբ-իսրայելական հակամարտությունը և բանակցությունների ընթացքը
- 19. Բոսնիա. Դեյթոնի պայմանագրերը և դրանց կիրառման գործընթացը
- 20. Կոսովոյի պատերազմը և հետևանքները
- 21. Իրաֆի պատերազմը և հետևանքները
- 22. Ռազմավարությանն ու անվտանգությանը վերաբերող դասական և ժամանակակից գրականության հայերեն թարգմանություններ և դրանց հրատարակություն
- 23. Ռազմավարագիտության և անվտանգության տերմինների հայերեն բացատրական և եռվեզու (հայերեն-անգլերեն-ռուսերեն) բառարանների ստեղծում

Պատմագիտական, ժողովրդագրական կամ իրավական բնույթ ունեցող թեմաների (օրինակ՝ Հայաստանի ռազմական պատմության և ժողովրդագրության) ուսումնասիրությունը պահանջելու է գիտական պատրաստվածություն, որ Հայաստանում կա և բավարար չափով զարգացած է: Նախնական որոշակի ուղղություն ստանալուց հետո՝ հայրենի պատմաբաններից, ժողովրդագրագետներից և իրավաբաններից շատերը կարող են հաջողությամբ հեղինակել վերը նշված թեմաների մի մասը: Սակայն թեմաների մեծ մասը մտնում է արդի միջազգային հարաբերությունների, ռազմավարագիտության, ռազմաքաղաքական սոցիոլոգիայի ու հոգեբանության բնագավառների մեջ:

Կրկենք, սակայն, որ Հայաստանում ո՛չ կառավարությունում, ո՛չ էլ նրանից դուրս, վերը նշված թեմաների մեծ մասը գիտական համակարգված վերլուծության չի ենթարկվում: